

>> AF DITTE GRANDJEAN

Uddannet cand.mag. i audiologopædi fra Københavns Universitet med speciale i læsning. Privat ordblindeunderviser i eget firma, Dittes Gode Sider, med undervisning af børn og unge i læsning, skrivning og brug af relevante it-hjælpeprogrammer. Foretager på fast basis ordblindeudredninger på vegne af undervisnings-, kursus- og konsulentvirksomheden Nyt Mod.

Ditte Grandjean
Teglårdstræde 8B, 1.
1452 København.
Tlf.: 3133 1113.
E-mail: ditte@dittesgodesider.dk
www.dittesgodesider.dk

KAN VI GØRE DIKTATERNE BEDRE FOR ELEVER MED STAVEVANSKELIGHEDER?

Diktater kan bidrage til at udvikle elevernes stavekompetence. Men hvis elever med stavevanskeligheder skal lære noget af en diktat, er de nødt til at få diktator, som matcher deres aktuelle niveau i stavning, samt direkte, konstruktiv feedback på deres staveforsøg.

I en nylig forskerklumme for Nationalt Videncenter for Læsning skrev Holger Juul, lektor ved Center for Læseforskning, Københavns Universitet, at der i den danske uddannelsesverden »... breder sig den opfattelse, at traditionel staveundervisning ikke har nogen effekt« (Juul, 2020). Som modsvar hertil gennemgår Juul adskillige internationale meta- og effektundersøgelser, som har vist, at direkte undervisning i stavning rent faktisk *har* en positiv effekt på børns stavefærdigheder.

En diktat kan udgøre et godt udgangspunkt for direkte undervisning i stavning. Jeg kan komme på mindst tre gode formål, som en diktat kan tjene:

1) Diktaten kan give læreren indsigt i en elevs styrker og udfordringer i stavning. 2) Diktaten kan, hvis den følges op af eksplicit lærerfeedback på elevens staveforsøg, give eleven en større forståelse af reglerne i det danske skriftsprog. 3) Diktaten kan give anledning til, at ordblinde elever får øvet sig i at bruge et ordfor-slagsprogram (AppWriter, CD-ord eller IntoWords) til at finde frem til svære ords stavemåde, så de har

rutine i at stave med ordforslag, den dag de skal skrive selvstændige opgaver.

Som privat ordblindeunderviser og læsevejleder møder jeg rigtig mange børn, der kæmper med stavning. Jeg har erfaret, at børnene ofte bliver lettede over at få direkte undervisning i de regler, som ligger til grund for vores skriftsprog, samt teknikker til, hvordan de kan få koblet alle lydene sammen med bogstaverne i den rigtige rækkefølge, når de skal stave. Jeg inddrager ofte diktater i min undervisning, fordi diktaterne giver børnene mulighed for at øve sig i at *bruge* deres nye viden om staveregler og -teknikker.

De fleste af mine elever er vant til at få diktater i skolen. Men typisk har diktatorerne i skolen været på så højt et niveau, at det har været svært, eller ligefrem umuligt, for eleverne at stave til ordene. Formålet med denne artikel er derfor at inspirere flere lærere til at bruge diktater i staveundervisningen så funktionelt som muligt, så diktaterne kan blive en platform for læring for *alle* elever.

>> **Når et barn kommer til at lave fejl i strid med lydprincippet, er det et tegn på, at barnet endnu ikke behersker det mest fundamentale princip i stavning.**

Først og fremmest: Behersker eleven skriftens lydprincip?

I stavning skal eleverne først og fremmest lære at koble hver sproglyd sammen med et bogstav, som i princippet er tilladt. Det er dét, der kaldes 'skriftens lydprincip' – princippet om, at hver lyd i et ord (som udgangspunkt) svarer til ét bogstav og vice versa (Elbro, 2007).

Børn, der har svært ved at tilegne sig dette princip, kan du kende på, at de kommer til at lave læse- eller stavefejl, som er i strid med skriftens lydprincip, dvs. fejl, hvor nogle af de hørbare bogstaver udelades, tilføjes eller byttes rundt. Fx staver eleven måske 'sinde' for 'siden', 'spunget' for 'sprunget' eller 'nødudgang' for 'nødudgang'. Fejl som disse er i strid med skriftens lydprincip, fordi hver lyd i ordet *ikke* har fået tildelt et bogstav, som i princippet kunne passe.

Når et barn kommer til at lave fejl i strid med lydprincippet, er det et tegn på, at barnet endnu ikke behersker det mest fundamentale princip i stavning. Laver barnet jævnligt stavefejl i strid med lydprincippet efter at have modtaget flere års staveundervisning, bør man mistænke ordblindhed. Et andet tegn på, at barnet kæmper med skriftens lydprincip, kan være, at barnet staver overvejende rigtigt, men bruger lang tid på det og udtrættes meget undervejs.

Den bedste diktat for et barn, som endnu ikke er sikker i skriftens lydprincip, er den, hvor barnet når frem til den rigtige stavemåde, såfremt han/hun klarer at identificere alle enkeltlydene i ordene og koble hver lyd sammen med lydens mest forventelige bogstav. Det gælder, uanset om barnet går i indskoling, på mellemtrinnet eller i udskoling. På dette tidspunkt i barnets staveudvikling har barnet størst gavn af at øve sig på at stave *lydrette* staveord. Det gælder især, hvis barnet ikke har adgang til et ordforslagsprogram.

Det er overraskende svært at definere, hvad et *lydret* ord er (Juil, 2016), men i denne artikel vil jeg gøre brug af følgende definition: Lydrette ord er ord, hvor hvert bogstav har sin mest forventelige lyd, fx 'bål', 'panda' og 'mandarin'.¹ Først når et barn er blevet nogenlunde sikker i den systematiske fonologiske omkodning, dvs. i at forbinde hver lyd med lydens mest almindelige bogstav, er barnet klar til diktator

med drillebogstaver. Ikke desto mindre gives der i både indskoling, på mellemtrinnet og i udskoling ofte diktater, hvor ordene på selv det letteste niveau indeholder en hel del drillebogstaver og stumme bogstaver. Fx ses i fig. 1 staveordene fra en diktat, som blev brugt til en dansk 6.-klasse. Som det fremgår, fandtes der på alle tre niveauer ord med bogstaver², som man ikke kan lytte sig frem til (markeret med rødt i eksemplet).

Niveau 1	øjne, andet, billeder, øjeblik, hertil, tusind, prøver, opfindelse, kemisk, farve, selvfølgelig, film, skærm.
Niveau 2	virkeligheden, erstatter, strøm, fastholde, anvender, fotoer, fastfryse, fotografi, franskmænd, problem, halvtreds, bevæger, computer.
Niveau 3	flimrer, indtryk, passerer, synsindtryk, kamera, vinterferie, stunder, ældgammel, lykkedes, fotoet, yderligere, udviklingen, digitalt.

Figur 1. Eksempel på staveord fra en diktat givet til elever i 6. klasse. Bogstaver, som man ikke kan lytte sig frem til, er markeret med rødt.

Nogle elever vil ikke opleve de store problemer med staveord som disse. Men andre kæmper stadig med at tilegne sig skriftens lydprincip og er endnu ikke er nået op på et niveau i stavning, hvor de er klar til at forholde sig til bogstaver, som man ikke kan lytte sig frem til. Selv hvis det på imponerende vis lykkes disse børn at lære ordenes stavemåde udenad i forbindelse med diktaten, er der stor sandsynlighed for, at de kort tid efter igen har glemt, hvordan ordene staves. Og hvad værre er: Deres evne til at stave ikke-trænede ord vil ikke være blevet styrket. Tværtimod risikerer

1 Jeg har udarbejdet en liste med lydrette ord til fri afbenyttelse. Linket findes på min hjemmeside www.dittesgodesider.dk/lydrette-ord. Erfaringsmæssigt er disse ord rigtig gode at øve sig på for børn, som er usikre i skriftens lydprincip.

2 Man kan argumentere for, at flere eller færre bogstaver end dem, jeg har markeret i eksemplet, kan drille. Det afhænger af, hvordan man definerer *lydret*, og om man tager udgangspunkt i normal eller distinkt udtale.

man, at eleverne udleder deres egne staveregler af diktatorerne, hvilket faktisk kan gøre deres stavning ringere. Som en af mine elever opgivende sagde: »... nu er jeg bare begyndt at sætte stumme der ind alle mulige steder.«

Ud over denne hovedpointe (at elever med stavenskeligheder i mange tilfælde vil have stor gavn af at øve sig på *lydrette* diktator) vil jeg komme med nogle andre idéer til konkrete måder, hvorpå man kan optimere brugen af diktater i dansk- og ordblindundervisning.

>> Først når et barn er blevet nogenlunde sikker i den systematiske fonologiske omkodning, er barnet klar til diktator med drillebogstaver. Ikke desto mindre gives der i både indskolingen, på mellemtrinnet og i udskolingen ofte diktater, hvor ordene på selv det letteste niveau indeholder en hel del drillebogstaver og stumme bogstaver.

Forslag #1: Brug en diktat til at afdække elevernes aktuelle niveau i stavning

Diktaten kan være en glimrende, enkel måde for læreren at undersøge, hvor hver elev er henne i sin staveudvikling. Kig godt på elevens løsning. Hvad lykkedes for eleven i diktaten, og hvad lykkedes ikke? Hvornår blev det for svært? Hvad er næste skridt i elevens staveudvikling?

Hvis du er i tvivl om, hvilket niveau diktaten bør være på, så start med det letteste. Jeg anbefaler, at ordene altid siges i en sætning, så der ikke er tvivl om ordets betydning eller (på de højere niveauer) rigtige bøjning.

Diktatorerne bør, hvad enten de bruges til stave-træning eller -testning, være inddelt i forskellige niveauer, der afspejler det system af staveregler, som det danske skriftsprog er bygget op omkring. Det giver ingen mening at give en elev staveord på et højt niveau, hvis eleven endnu ikke behersker det mest fundamentale princip i stavning, dvs. hvis eleven endnu ikke er i stand til at stave lydret. Når det skal afdækkes, hvilket niveau i stavning en elev befinder sig på, kan læreren med fordel holde øje med følgende:

- Er eleven i stand til at stave korte, lydrette ord rigtigt?
- Er eleven i stand til at stave lange, lydrette ord rigtigt?
- Klarer eleven at identificere alle lydene i konsonantklynger både først, medialt og sidst i ord (fx bl-, -tr- og -sk)?

- Behersker eleven -e, -er og de mest almindelige lydfølgeregler, fx vokalisk r og blødt d?
- Behersker eleven mere avancerede lydfølgeregler, såsom -eg/-ej, -ng/-nk, -ar, -år og vokalforvekslinger?
- Behersker eleven at stave ord, som indeholder stumme bogstaver og andre drillebogstaver pga. det morfematiske³ princip (fx 'skudt' og 'vidst')?
- Behersker eleven forstavelser og endelser, som man ikke kan lytte sig frem til, såsom af-/au- og -ene/-ende?
- Formår eleven at stave ord med ordspecifikke stavemåder korrekt?

Hvis læreren skal gå så systematisk til værks, som jeg her lægger op til, er der brug for nøje differentierede diktator. Eksempelvis kan materialet *Ny staveraket* (Otzen & Solvang, 2019) bruges. Jeg har lavet mine egne eksempler på, hvordan diktater på forskellige niveauer kunne se ud (fig. 2). Diktatorerne er her opdelt i fem forskellige sværhedsgrader. De nemmeste diktator er korte, lydrette ord. Gradvist introduceres barnet for forskellige lydfølgeregler, drillebogstaver og morfemer. De sværeste er lange fremmedord med ordspecifikke stavemåder.

³ Det morfematiske princip (betydningsprincippet) handler om, at morfemer (betydningsdele) skrives ens, selv om de ændrer udtale, fx 'vide' – 'vidst' og 'smide' – 'smidt'.

1. Korte, lydrette ord af stigende længde og kompleksitet	2. Ord med de mest almindelige lydfølgeregler og endelser	3. Ord med drillevokaler og de mere avancerede lydfølgeregler	4. Ord med bogstaver, stavelser og morfemer, hvis stavemåde man ikke kan lytte sig frem til	5. Ord med ordspecifikke stavemåder
<i>Enstavelsesord, flerstavelsesord og ord med konsonantklynger</i>	<i>Bl.a. endelserne -e og -er, det bløde d, vokalsk r og konsonanterne t/k/p, der i visse positioner lyder som d/g/b</i>	<i>Bl.a. -ar, -år, -eg/-ej, -ng/-nk og vokalforvekslinger</i>	<i>Bl.a. forstavelserne af-/au- og for-/fore-, drille-g, stumt d samt endelserne -t/-de, -ene/-ende og -tion/-sion/-ssion</i>	<i>Ord med stavelser, som ikke er hørbare i almindelig udtale, og fremmedord med ordspecifikke stavemåder</i>
tun	floder	spille	foredragene	avanceret
nål	glæde	bunke	generation	charmetrold
kilo	skur	tynge	vanedannende	kompliment
sulfo	tråd	hinke	undskyldende	chauffør
tro	stort	penge	depression	persienner
klø	humør	plejer	bjergene	champignon
grin	styrte	kræsen	autentisk	jalousi
april	taster	slukke	automatiseret	emballage
panda	skibe	sparsom	afvigende	menukort
balsam	virker	lårkort	aflysning	specialitet
pelikan	spurv	skrælle	foretrukket	hallucination
violin	kniv	strikke	fornemmede	etage
pyjamas	flaske	fregner	ammunition	karrusel
problem	svampe	tremmer	diskussion	karameller
mandarin	spæner	kærtegn	fortruet	konkurrence
biograf	strøm	rejehop	udbredt	massage
avokado	sprit	fangetårn	farverig	shampoo
økologi	tramper	besvare	højlydt	computer
fantasiløs	natlampen	udkårne	forskudt	skateboard
fotokopi	fladbrød	kræmmerhus	forventeligt	journalist

Figur 2. Eksempler på 100 forskellige diktatorer, som er inddelt i fem niveauer efter sværhedsgrad.

Forslag #2: Inddel eleverne i mindre grupper ud fra niveau

Det kræver differentieret, direkte og systematisk undervisning at hjælpe elever med stavevanskeligheder videre i deres staveudvikling (Haugaard, 2020). Men hvis dansklæreren skal undervise en hel klasse på én gang, kan det selvsagt være udfordrende at give differentieret staveundervisning. Hvis diktaten skal tilgodesee elevernes forskellige udfordringer i stavning, er der derfor ikke kun brug for nytænkning i forhold til diktatens indhold, men også til diktatens *form*.

Først og fremmest er det en god idé, at læreren inddeler klassen i mindre grupper, så alle i hver gruppe er på omtrent samme niveau i stavning. Jo flere grupper eleverne inddeles i, desto større sandsynlighed er der for, at diktatorerne passer til elevernes individuelle niveau.

Diktaten behøver ikke foregå sådan, at læreren læser diktaten højt for klassen på én gang. En anden løsning kan være, at læreren forud for undervisningen indtaler diktator på forskellige niveauer som lydfiler. Eleverne får på dagen adgang til den lydfil, som indeholder diktator på elevens niveau. Lydfilen kan fx deles via Google Drev eller OneDrive. Man kan lade eleverne lytte til filen sammen, eller eleverne kan lytte individuelt til diktatorerne via høretelefoner sluttet til deres mobil, iPad eller computer. På den måde kan man også lettere tage hensyn til de elever i klassen, som har *meget* store stavevanskeligheder. Er der fx en ordblind elev i klassen, som efter adskillige års undervisning stadig kæmper med at huske bogstavernes navne og lyde, kan eleven få en diktat på det relevante niveau.

>> Når der skal gives feedback, bør læreren målrette sit fokus mod de elever, som har de største vanskeligheder i stavning, da det er dem, der har det største behov for direkte undervisning i skriftens principper.

Forslag #3: Giv eleverne med stavevanskeligheder direkte, mundtlig feedback på deres staveforsøg

Helt afgørende for, om eleverne med stavevanskeligheder lærer noget af en diktat, er, at de får konstruktiv feedback på deres staveforsøg. De har i høj grad behov for at få en forklaring på, *hvad* der gik galt i stavningen af et ord, og *hvordan* de kan komme succesfuldt igennem ordet næste gang. Feedback i form af røde streger under de forkerte ord vil formentlig ikke hjælpe eleven med stavevanskeligheder til at forstå, hvorfor et ord er stavet forkert. Som en af mine elever, der går i 8. klasse, sagde: »Jeg er holdt op med at se på de ord, jeg stavede forkert. Nu tæller jeg bare, hvor mange rigtige jeg havde.«

Når der skal gives feedback, bør læreren målrette sit fokus mod de elever, som har de største vanskeligheder i stavning, da det er dem, der har det største behov for *direkte* undervisning i skriftens principper. Elever med stærke læse-stave-færdigheder er bedre i stand til at tilegne sig skriftsprogets regler *indirekte* gennem selvstændig læsning. Derfor kan læreren med fordel give eksplicit undervisning i skriftens lydprincip til de elever, der er usikre heri, imens de skriftligt stærke elever arbejder med selvstændige opgaver, individuelt, i makkerpar eller i grupper.

Under den direkte feedback har eleverne med stavevanskeligheder brug for at få teknikker, som kan hjælpe dem i stavning fremadrettet. En god staveteknik, når man øver sig i at stave lydret, er fx at sige ordet for sig selv langsomt, én stavelse ad gangen, og trække hver lyd ud. Den konkrete feedback kan eksempelvis lyde sådan her: »Ordet, der blev sagt i diktaten, var 'fotokopi'. Her står f-o-t-o-k-p-i. Der er en lyd i ordet, der mangler at få et bogstav. Prøv at sige ordet 'fotokopi' langsomt for dig selv, én stavelse ad gangen. Hvilke bogstaver skal der stå?« Læreren kan øge diktatorernes sværhedsgrad og begynde at inddrage lydfølgeregler og andre staveregler, efterhånden som eleverne begynder at beherske de fundamentale principper i stavning.

Forslag #4: Støt de ordblinde elever i at bruge deres ordforslagsprogram

Elever med ordblindhed må bruge et ordforslagsprogram til diktaterne i skolen. Ordforslagsprogrammet kan hjælpe med alle de ord og orddele, som *ikke* er lydrette. Kun undtagelsesvist, når diktatens formål er at afdække elevens niveau i stavning, giver det mening at bede en ordblind elev om at løse en diktat uden it-støtte. Alle elevens lærere bør bakke op om brugen af programmet i den daglige undervisning. Hvis den ordblind elev får tilstrækkelig støtte til at lære sit ordforslagsprogram godt at kende, kan programmet i nogen grad kompensere for elevens vanskeligheder i stavning. Det er dog samtidig vigtigt at holde sig for øje, at ordforslagsprogrammet ikke uden videre gør de ordblind elever i stand til at klare de samme staveord som ikke-ordblind elever. For at få den optimale hjælp fra støtteprogrammet, dvs. få de relevante ordforslag frem, er eleven nødt til at være i stand til at kunne lytte sig frem til *minimum* de første 2-3 bogstaver i ordet. Jo mere lydret et barn er i stand til at stave, desto bedre hjælp vil barnet få fra sit ordforslagsprogram. Derfor kan et fokus på at øve sig i at stave lydrette ord være højest relevant for den ordblind elev – selv hvis eleven til daglig bruger et ordforslagsprogram. Jo bedre en ordblind elev behersker brugen af sit ordforslagsprogram, desto sværere diktator kan man give eleven.

Der er mange ord, som kan være meget svære at stave for en ordblind elev, selv om eleven bruger et ordforslagsprogram og er i stand til at stave lydret. Det gælder fx fremmedord som 'chauffør' og 'champagne' samt ord, som i normal udtale mister en lyd eller en hel stavelse (fx 'karrusel' eller 'karamel'). Ved ord som disse kan eleven bruge stjernen (*) som erstatning for et eller flere bogstaver. Fx kan man få den rigtige stavemåde 'karrusel' og 'karamel' frem i ordforslagene ved at skrive k*sel og k*mel. Diktaten kan være en god anledning for eleverne til at få trænet denne teknik. Dog profiterer ikke alle af stjernen, da det kræver en vis portion modenhed og overblik at bruge den rigtigt.

Afsluttende bemærkninger

I forbindelse med udarbejdelsen af denne artikel er jeg blevet spurgt om, hvordan jeg forholder mig til andre mulige indslag i staveundervisningen, fx forskellige onlineportaler til selvstændig stavetræning eller en mere kontekstbaseret tilgang til staveundervisning. Det ligger uden for denne artikels rammer at diskutere alle de forskellige måder, hvorpå staveundervisning kan gribes an. Mit formål med artiklen var ene og alene at byde ind med nogle helt konkrete forslag til, hvordan man som dansk- eller ordblindelærer kan bruge diktater på en måde, så den bliver en platform for læring for *alle* eleverne. Også de, der kæmper med stavning.

Desværre sætter folkeskolens aktuelle rammer en begrænsning for, hvad der i praksis kan lade sig gøre. Det har jeg fuld forståelse for. Men forhåbentlig har jeg givet inspiration til, at flere lærere kan begynde at bruge diktater mere funktionelt i den form og det omfang, som det nu engang lader sig gøre for den enkelte lærer.

Tak for hjælpen med gennemlæsning og værdifulde kommentarer til Liselotte Kulpa, Lene Lykke Jørgensen, Mette Jakobsen, Marianne Grandjean, Hanne Lebeck og Kristoffer Wiedemann.

REFERENCER

- Elbro, C. (2007). *Læsevanskeligheder*. København: Gyldendal.
- Haugaard, A. (2020). Fra diktater til direkte staveundervisning. Bliv Klog (netpublikation). <https://www.blivklog.dk/fra-diktater-til-direkte-staveundervisning/>
- Juul, H. (2016). Hvornår er et ord lydret? *Kognition og Pædagogik*, 99, 40-54.
- Juul, H. (2020). Om effekten af at undervise i stavning. Nationalt Videncenter for Læsning (netpublikation). <https://www.videnomlaesning.dk/viden-og-vaerktoejer/forskerklumper/2020/om-effekten-af-at-undervise-i-stavning/>
- Otzen, E. & Solvang, R. (2019). *Ny staveraket*. København: Alinea.

Redaktion: Kristoffer Wiedemann